

EWA TRYBUCHOWICZ

Lublin

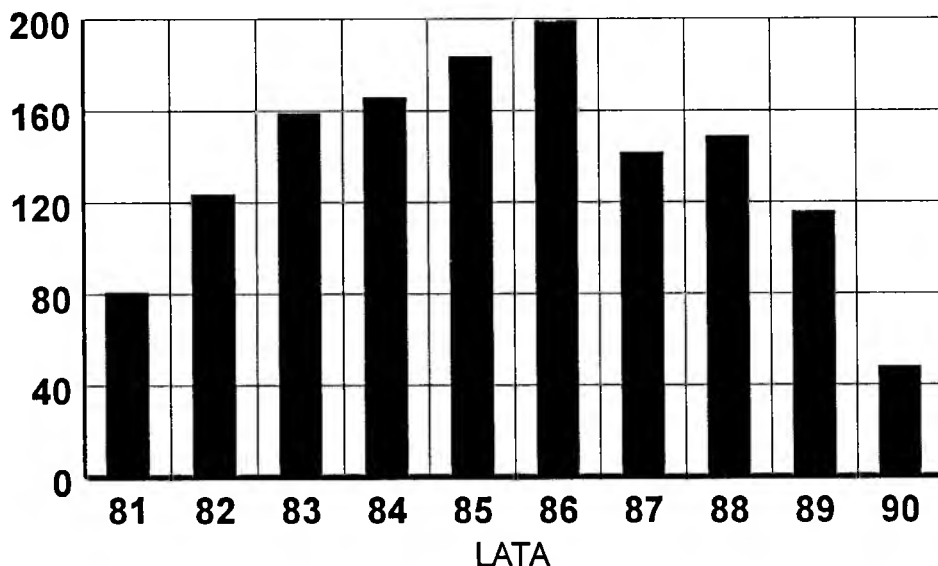
RUCH WYDAWNICZY NA EMIGRACJI W LATACH 1981-1990*

Z poniższego diagramu (wykres 1) obrazującego dynamikę ogólnej produkcji wydawnictw polskich na emigracji odtworzyć można tendencję do zwiększania liczby książek wydawanych w latach 1981-1986 (odpowiednio – 81, 124, 166, 184, 199 tytułów). Poziom osiągnięty w latach 1985-1986 (184 i 199 tytułów) utrzymuje się prawdopodobnie i w roku 1987 (a nie, jak przedstawia wykres, gwałtownie opada), gdyż dane za ten rok są niezupełnie kompletne (oczywiście pod względem ilościowym, a nie jakościowym, ponieważ ważniejsze pozycje na pewno zostały odnotowane), co zaznaczam linią przerywaną. W roku 1986 osiągnięty zostaje maksymalny poziom produkcji wydawniczej, powtórzony niemal dokładnie w 1988 r. (199 tytułów w 1986 r. i 194 w 1988 r.). Lata 1989-1990 przynoszą zdecydowany spadek ilości wydanych książek (116 i 48 tytułów) i zapewne tendencja ta zauważalna jest również w latach następnych (1991-1992).

Podsumowując globalny dorobek polskich wydawnictw emigracyjnych należy zauważyć, iż w omawianym dziesięcioleciu zaistniały szczególnie korzystne warunki do rozwoju działalności wydawniczej, ponieważ dłużej istniejące oficyny cieszyły się wówczas niezłą sytuacją finansową (np. Aneks rozwinął swą działalność właśnie w połowie lat osiemdziesiątych), co dotyczyło również młodszych wydawnictw, które mogły w tych latach poszerzać ofertę tytułów. Pojawiają się też w latach osiemdziesiątych nowe oficyny, np. w roku 1986 powstaje Biblioteka „Zeszytów Literackich”. Korzystna sytuacja materialna oraz możliwość docierania – w mniejszym lub większym stopniu – do czytelnika krajowego dopingują oficyny do dużej aktywności wydawniczej. Odbija się to w konsekwencji pozytywnie na ilości wydawanych książek, a także na ich stronie estetycznej.

* Zamieszczony artykuł jest fragmentem pracy magisterskiej *Funkcje wydawnictw emigracyjnych w procesie komunikacji literackiej po roku 1980* pisanej pod kier. prof. dra Krzysztofa Dybciaka.

LICZEBNOŚĆ

Wykres 1. Produkcja wydawnicza globalna w latach 1981-1990

Klasyfikacja wydanych publikacji została przeprowadzona według dość ogólnych kryteriów, gdyż zastosowanie bardziej szczegółowych (np. oddzielenie felietonu od eseju czy reportażu od prozy) wymagałoby swobodnego dostępu do większości książek, co jest jeszcze obecnie nieosiągalne w bibliotekach krajowych. Później umieściłam wykaz działów (często pokrywających się z rodzajami lub gatunkami literackimi, bądź też z dziedzinami naukowymi, np. Historia) oznaczonych wielkimi literami, którymi w dalszej części pracy będę operować. Wspomniane litery figurują przy każdym numerze oznaczającym konkretny adres bibliograficzny. Po ich zsumowaniu otrzymałam dane liczbowe, które z kolei naniósłam na osie współrzędnych (wykres 2).

Podział dzieł literackich przebiega w zasadzie zgodnie z podziałem form literackich na rodzaje, poszerzony jednak jest o działy specjalnie wyodrębnione, by podkreślić specyfikę twórczości wychodzącej i związanej z nią produkcji wydawniczej. Publikacje literackie to:

1. Poezja: liryka, fraszki, satyry, piosenki – oznaczone literą L;
2. Proza: powieści, opowiadania, scenariusze, reportaże, dzienniki – oznaczone literą P;
3. Dramaty – oznaczone literą D;
4. Wspomnienia (autobiografie) – oznaczone literą W;

5. Esej, krytyka, nauka o literaturze, felietony, rozmowy z pisarzami, nauki pomocnicze historii literatury, bibliografie – oznaczone literą E;
6. Tłumaczenia (literackie) – oznaczone literą T;

Drugi wyodrębniony dział to publikacje nieliterackie i te można podzielić następująco:

1. Historia, polityka, publicystyka, biografie, rozmowy z politykami, czasopiśmiennictwo i teoria prasy oznaczone literą H;
2. Religia, filozofia, życie Kościoła – oznaczone literą R;
3. Sztuka (rysunki, fotografie, przewodniki) – oznaczone literą S;
4. Inne (prawo, ekonomia, nauki przyrodnicze, almanachy oraz pozycje nie do sklasyfikowania i nie do zidentyfikowania) – oznaczone literą I;

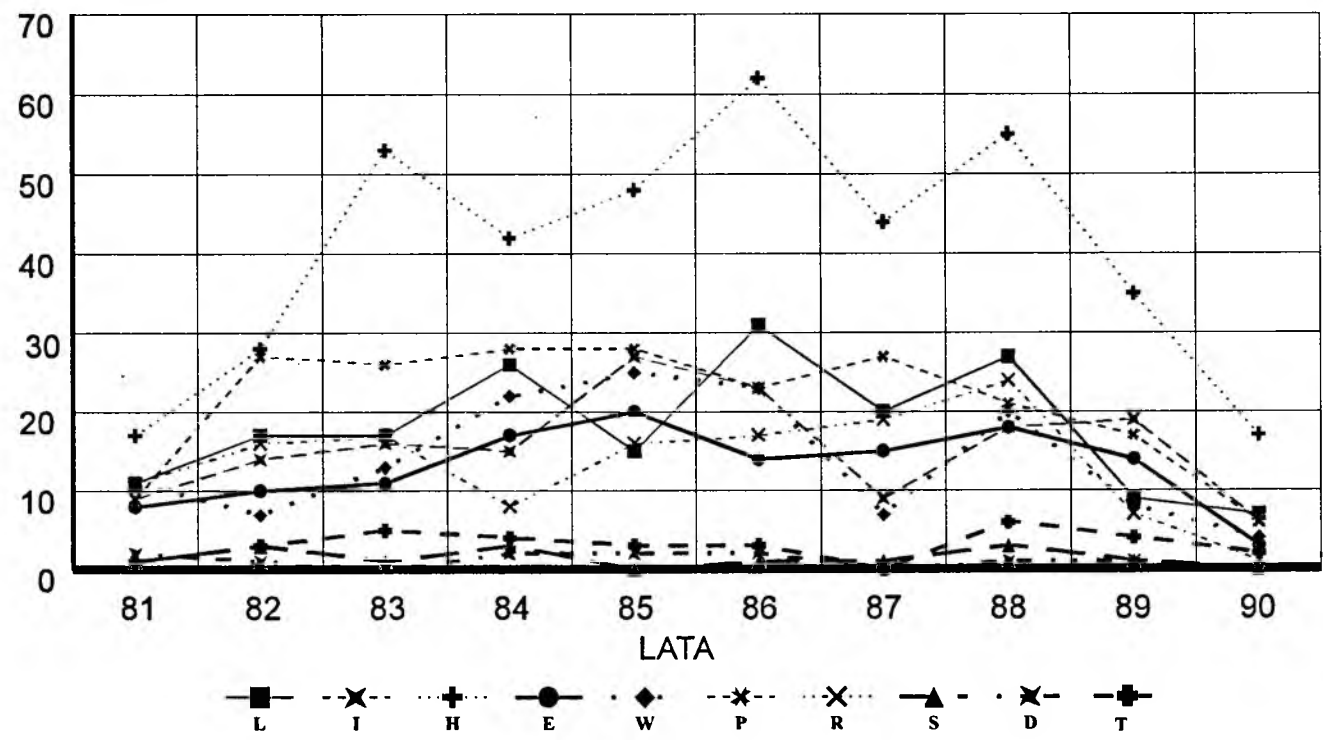
Zastosowany podział pozwala zbadać – w dużym uproszczeniu – również produkcję jakościową polskich wydawnictw. Bardziej szczegółowa klasyfikacja nie była możliwa z uwagi na niedostępność wielu publikacji i dużą ich liczbę.

Bezsprzecznie górują ponad wszelkimi innymi książki o tematyce historycznej i politycznej oznaczone literą „H”. W żadnym momencie omawianego 10-lecia problematyka tego typu nie zeszła na plan dalszy, choć podlegała i ona pewnym wahaniom ilościowym. Zdecydowanie najwięcej wydawano książek o tematyce historycznej (w tym również i politycznej) w latach 1983, 1986 i w 1988 r. – jeśli dodamy dane figurujące w aneksie za ten rok. Zjawisko tak wysokiej pozycji książek – nazwijmy je umownie polityczno-historycznymi – wytłumaczalne jest w kontekście wydarzeń rozgrywających się w kraju. Ostatnie dziesięciolecie, zakończone upadkiem komunizmu najpierw w Polsce, później także w innych państwach należących do bloku „socjalistycznego”, było czasem zmagani politycznych i społecznych w kraju, co znalazło odbicie w podejmowanej przez niezależne wydawnictwa emigracyjne problematyce. Stąd – wydaje mi się – tak wysoka ilość (łącznie 380 tytułów) książek należących do działu „Historii”, czyli do publikacji nieliterackich.

Drugie pod względem ilościowym miejsce zajmuje proza (łącznie – 204 tomy), trzecie – poezja (179 tomów), czwarte – dział nieliteracki (oznaczony nazwą „Inne” – 151 tomów), piąte – wspomnienia (132 tomy) i szóste – publikacje o literaturze (oznaczone literą „E” – 129 tomów). Ostatnie miejsce w środkowym przedziale ilościowym zajmuje dział oznaczony literą „R” (127 tomów). Najmniej liczebnie reprezentowane są działy: „Tłumaczenia” (31 tomów), „Sztuka” (13 tomów) i „Dramat” (10 tomów).

Na wykresie 2 widać wyraźnie oddzielone trzy przedziały ilościowe, w których mieszczą się poszczególne gatunki (termin ten będzie miał dla mnie szersze znaczenie niż pojęcie gatunku literackiego) wyżej scharakteryzowane. Myślę, że interesujące może okazać się zbadanie wzajemnych zależności i powiązań pomiędzy gatunkami – o ile takie istnieją i da się je uchwycić.

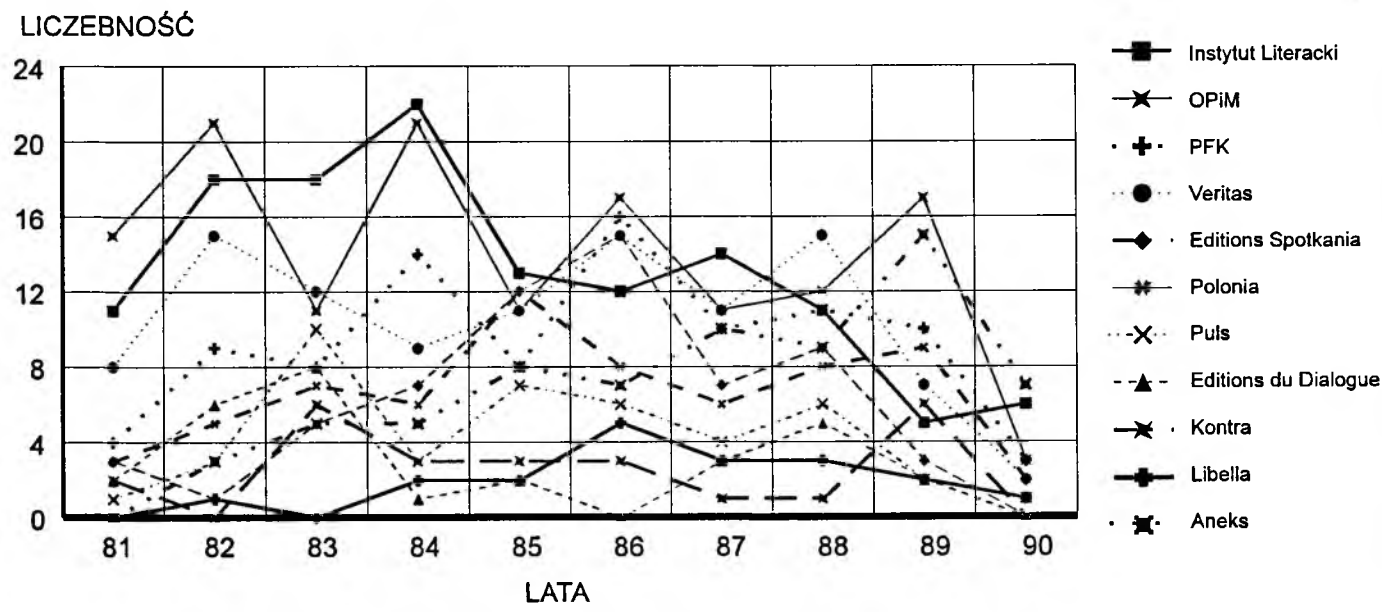
LICZEBNOŚĆ

Wykres 2. Produkcja jakościowa (globalna) w latach 1981-1990

Pierwsze trzy lata 1981-1983 odznaczają się dużą dynamiką wzrostu prawie wszystkich gatunków (oprócz nieznacznego spadku ilości wydanych dramatów i wspomnień). Można ów status quo wiązać z napiętymi stosunkami społecznymi panującymi w kraju i z dużym zapotrzebowaniem rynku emigracyjnego na wolne, nieskrępowane słowo odnoszące się do naszych aktualnych spraw. W zasadzie tendencja do rozwoju utrzymuje się do roku 1984. W tym roku spada znacznie ilość wydanych książek o tematyce religijnej i filozoficznej, zaś w 1985 r. zmniejsza się liczba tomów poetyckich. W roku 1986 następuje swoiste przewartościowanie w obrębie gatunków: maleje ilość tomów prozy, do tej pory utrzymującej się na jednakowo wysokim poziomie, i eseju, wzrasta zaś udział historii i poezji. W roku następnym – 1987 – drastycznie spada ilość wydanych książek zaklasyfikowanych do działów „Historii”, „Liryki”, „Wspomnień”, „Tłumaczeń” i „Dramatu” (w dwu ostatnich nie ukazała się żadna pozycja), wzrasta zaś zdecydowanie liczba tomów prozy i nieznacznie eseju. Schyłkowe lata minionego dziesięciolecia przynoszą interesujące roszady w obrębie gatunkowym. Globalnie w 1988 r. ilość książek wydanych wzrasta w porównaniu z 1987 r., później – od 1989 r. gwałtownie spada, ale właśnie w 1988 r. kiedy wzrasta ilość wydanych książek w poszczególnych działach – niespodziewanie maleje udział prozy, która do tej pory utrzymywała się na ustabilizowanym, wysokim poziomie. W tym samym czasie wzrasta ilość wydanych książek w dziale tłumaczeń. Natomiast „Liryka” i „Proza” pozostają niemal w całym omawianym przedziale czasowym w swoistej opozycji: gdy w 1986 r. udział poezji w ogólnym bilansie ilościowym gwałtownie wzrasta, udział prozy znacznie maleje, by w 1987 r. znów wzrosnąć i górować nad poezją. Prawidłowość ta utrzymuje się aż do roku 1989 włącznie.

Liczenie reprezentowany jest dział „Wspomnień” (rocznie wydaje się na emigracji ok. 13 tomów książek o charakterze wspomnieniowym), który zajmuje wysoką pod względem ilościowym pozycję, nieznacznie ustępując działowi „Prozy”. Jest to zjawisko odróżniające działalność wydawniczą na emigracji i w kraju. Związane jest z wolnością słowa i możliwością swobodnego głoszenia prawdy z jednej strony i ograniczeniami cenzuralnymi z drugiej. Interesujące – jak się wydaje – może okazać się porównanie ilości książek wydanych w kraju i należących do analogicznych działów, dokonane na podstawie odpowiednio ułożonych proporcji. Z *Rocznika Literackiego* (z roku 1982) zacytowałam dane dotyczące produkcji wydawniczej w kraju, która przedstawia się następująco: „Liryka” – 186 tomów, „Proza” – 278, „Wspomnienia” – 71 i „Esej” – 116 tomów. Generalnie na emigracji ukazuje się prawie dziesięciokrotnie mniej książek niż w kraju (np. ok. 18 tomów liryki na emigracji i 186 tomów – w kraju), co jest uzasadnione brakiem stałego mecenatu, wąskim kręgiem odbiorców przebywających na emigracji i utrudnionym dostępem do odbiorcy krajowego. Jeśli jednak ułożymy odpowiednie proporcje – otrzymane wyniki da się już ze sobą

Wykres 3. Produkcja głównych wydawnictw w ostatnim 10-leciu

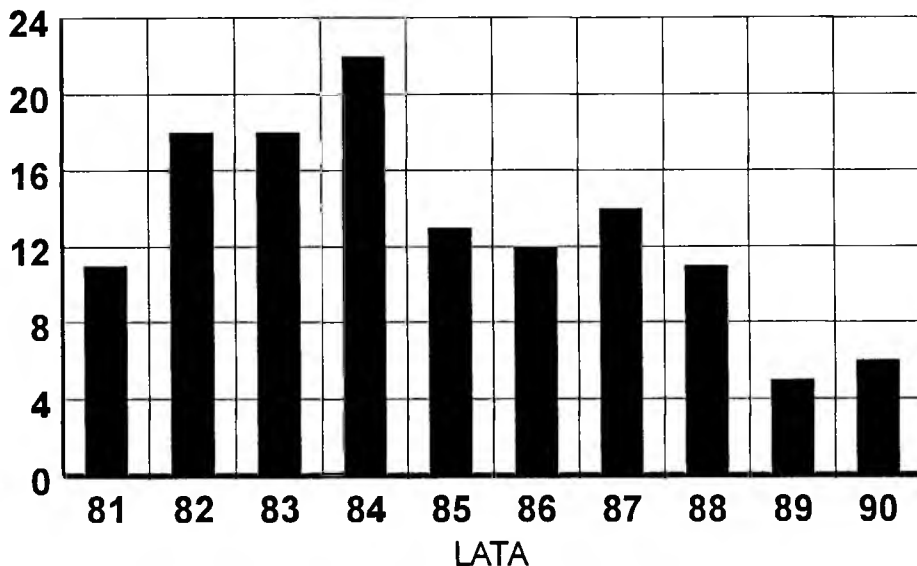
porównać. I tak stosunek prozy do wspomnień w kraju przedstawia się jak 39:10 (P:W = 278:71 \approx 39:10), zaś na emigracji jak 15:10 (P:W = 20:13 \approx 15:10). Różnica jest wyraźna: w kraju dominuje zdecydowanie proza, natomiast udział tomów wspomnień jest niemal czterokrotnie niższy, na emigracji zaś ilość wydanych wspomnień stanowi dwie trzecie ilości tomów prozy. Stosunek działu „Prozy” do „Liryki” w kraju można przedstawić jako ułamek 15:10 (P:L = 278 tomów:186 tomów \approx 15:10), na emigracji – jako 11:10 (P:L = 20:18 \approx 11:10). I znów w kraju zaznacza się większa dysproporcja (na korzyść prozy), natomiast na emigracji ilość wydanych tomów prozy i poezji jest zbliżona do siebie. Podobne zależności występują w wypadku porównywania prozy i eseju (P:E = 24:10 dla kraju i P:E = 15:10 dla emigracji), liryki i wspomnień (L:W = 26:10 w kraju, 15:10 na emigracji). Zbliżone natomiast proporcje występują pomiędzy liryką i esejem (L:E = 16:10 w kraju, 15:10 na emigracji).

Przedstawione obliczenia pozwalają na dokonanie pewnych uogólnień dotyczących udziału poszczególnych gatunków w łącznej ilości wydanych książek. Pomijając dział „Historii”, wyraźnie przewyższający liczebnie pozostałe działy można stwierdzić, iż na emigracji względnie zbliżone do siebie pod względem ilościowym pozostają działy: „Prozy”, „Liryki” i „Wspomnień” [...].

Wykres 4 przedstawia graficznie dane uzyskane za 10 ostatnich lat. Widać wyraźnie dynamikę i tempo rozwoju produkcji wydawniczej Instytutu Literackiego, który bardzo mocno nastawiony jest na kraj i przemiany w nim zachodzące. Wprowadzenie stanu wojennego w Polsce, oznaczającego dalsze ograniczenie wolności słowa znalazło niemal natychmiastowe odbicie w ilości wydanych na emigracji książek poruszających problemy oficjalnie uznane w kraju za nie istniejące. Instytut Literacki wydał w 1981 r. 11 pozycji książkowych przewyższając (oprócz OPiM – 15 pozycji w 1981 r.) pozostałe wydawnictwa: Veritas – 8, PFK – 4, Polonia i Editions Spotkania – po 3, Editions du Dialogue i Kontra – po 2. Świadczy to o prężności kilkusobowego wydawnictwa wykonującego zadania przekraczające – zdawałoby się – możliwości tak małego zespołu.

Kolejne lata 1982-1984 przynoszą wzrost produkcji, aż do osiągnięcia szczytowego poziomu 22 pozycji w roku 1984. W porównaniu z wielkimi wydawnictwami państwowymi, działającymi w kraju, jest to ilość niezbyt pokaźna, ale biorąc pod uwagę nie sprzyjające warunki wychodźcze można stwierdzić, iż jest to wyjątkowy rezultat nie osiągnięty przez żadną inną oficynę na terenie emigracji w ostatnim dziesięcioleciu. Rok 1985 przynosi spadek produkcji do 13 książek i na tym mniej więcej poziomie utrzymuje się przez cztery kolejne lata – aż do roku 1988 łącznie.

LICZEBNOŚĆ

Wykres 4. Produkcja poszczególnych wydawnictw w ostatnim 10-leciu:
Instytut Literacki

Pobieżnie nawet przeglądając zamieszczone wyżej dane można wyodrębnić trzy zasadnicze fazy produkcji książkowej Instytutu. Pierwsza z nich, obejmująca lata 1981-1984, charakteryzuje się największym dynamizmem, gdyż w kolejnych latach tej fazy następuje sukcesywny wzrost ilości wydanych książek, aż do rekordowego wyniku 22, nie mającego sobie równego w omawianym przez nas okresie. Tak wysoka ilość wydanych tytułów była – jak należy przypuszczać – stymulowana wydarzeniami w kraju. Instytut Literacki niezwykle szybko zareagował na sierpniowy przełom; widoczne to jest w ilości wydanych po roku 1980 książek, która to ilość rokrocznie wzrasta, aż do osiągnięcia maksimum już w roku 1984, podczas gdy globalnie najbardziej płodny wydawniczo był 1986 r. Należy też zaznaczyć, że po 1980 r. nasila się współpraca z pisarzami krajowymi, których prace wydawane są w polskich oficynach na emigracji coraz częściej nie pod pseudonimem (np. Tomasz Staliński), ale już pod właściwym nazwiskiem. Ten fakt również może pośrednio tłumaczyć gwałtowne tempo rozwoju działalności wydawniczej w latach 1981-1984.

Druga faza obejmowałaby lata 1985-1988 – okres charakteryzujący się w miarę wyrównanym poziomem produkcji wydawniczej, wahającej się między 12 a 14 tytułami. Jest to czas pewnej stabilizacji ilościowej, związanej zapewne z częściowym przynajmniej nasyceciem rynku czytelniczego na emigracji i – może

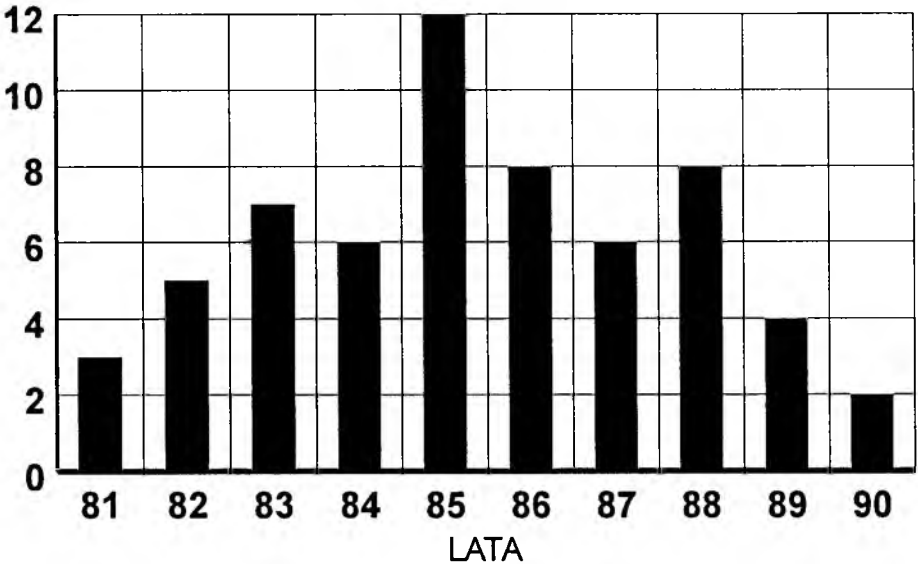
w mniejszym stopniu – w kraju, aczkolwiek w tych latach bardziej lub mniej swobodnie docierają do Polski książki „zakazane”, przemycane w różny sposób z zagranicy. Były wśród nich również tytuły wydane w Instytucie Literackim, często wydane w formie miniaturowej, dla ułatwienia kolportażu w Polsce.

Trzecia faza to lata 1989 i 1990, kiedy to zostały zapoczątkowane przy „okrągłym stole” przemiany zmierzające do stopniowego likwidowania komunizmu. W latach tych przywrócona zostaje wolność słowa, można zatem swobodnie drukować tytuły dotąd zakazane i figurujące na „czarnej liście”. Wydawnictwa na emigracji znalazły się wtedy w dość kłopotliwej sytuacji: nie są już potrzebne w tym stopniu, co dotychczas, gdyż funkcję ich przejmują niektóre wydawnictwa państwowe i prywatne, działające w kraju. Część oficyn emigracyjnych zezwala na przedruk swoich artykułów firmom krajowym. Tak czyni właśnie Instytut Literacki. Przykładów tego typu można przytoczyć wiele; nie tylko zresztą Instytut, ale i inne wydawnictwa emigracyjne postąpiły podobnie (londyński GRYF i Aneks), aczkolwiek nie wszystkie, bo na przykład Kontra stanowczo odmawiała przedruku swoich publikacji w wydawnictwach pierwszego obiegu.

Wracając do proponowanego podziału produkcji wydawniczej Instytutu Literackiego warto zatem pamiętać o przyczynach gwałtownego spadku ilości tytułów w ostatniej fazie, czyli o otwarciu możliwości drukowania w Polsce publikacji dotąd figurujących na indeksach cenzury i nie dopuszczonych do pierwszego obiegu oraz o wyrażeniu zgody przez Instytut na przedruk swoich książek w wydawnictwach krajowych. Przeprowadzony podział produkcji wydawniczej Instytutu Literackiego wskazuje na logiczny, związany z potrzebami rynku czytelniczego plan wydawniczy dyrektora Giedroycia i – co się z tym wiąże – dynamikę działalności Instytutu najpierw gwałtownie rosnącą, potem utrzymaną na nieco niższym ilościowo niż w pierwszej fazie poziomie (aczkolwiek i tak wysokim w porównaniu z innymi wydawnictwami działającymi w podobnych warunkach) i wreszcie wyraźnie opadającą, co wiąże się z radykalnymi przemianami w Polsce.

Kolejnym wydawnictwem, którego ilościowej produkcji warto się bliżej przyjrzeć, jest Polonia istniejąca od 1958 r. i kierowana początkowo przez A. Stypułkowskiego, zaś od 1980 r. Jana Chodakowskiego. Od czasu objęcia wydawnictwa przez nowego dyrektora profil oficyny został poszerzony, ukazują się nowo utworzone serie: „Z dziejów ZSRR”, „Czasy i ludzie”, „Wokół literatury”.

LICZEBNOŚĆ

Wykres 5. Produkcja poszczególnych wydawnictw w ostatnim 10-leciu:
Polonia

Wykres 5 przedstawia graficznie dane liczbowe. Podobnie jak w przypadku produkcji wydawniczej Instytutu Literackiego można i dla Polonii wyróżnić fazy określające dynamiczny przebieg rozwoju działalności oficyny w omawianym przez nas dziesięcioleciu.

Lata 1981-1984 stanowią początek działalności nowego dyrektora. To – wydaje mi się – tłumaczy, dlaczego w roku 1981 wydano tylko 3 książki. Następne lata przynoszą wzrost ilości wydrukowanych tytułów (z niewielkim „cofnięciem” o 1 pozycję w roku 1984), aż do osiągnięcia maksymalnej liczby 12 pozycji w roku 1985, a więc również (podobnie jak IL w 1984 r.) wcześniej niż pozostałe wydawnictwa.

Druga faza to lata 1986-1989. W tym okresie spada nieco ilość wydanych książek, ale utrzymuje się na wyższym niż w latach 1981-1984 poziomie. Rok 1987 przynosi minimalną dla tej fazy wartość liczbową wydrukowanych pozycji. Zastanawiać może dość wysoka liczba tytułów wydanych w roku 1989, kiedy to ogólnie zaznacza się tendencja spadkowa produkcji książkowej i dotyczy większości wydawnictw. Można fakt ów wytłumaczyć udziałem Polonii w – obejmujących również wydawnictwa emigracyjne – targach książki w Warszawie właśnie w 1989 r. Po raz pierwszy w historii powojennej Polski spotkały się stoiska wydawnictw pierwszego i drugiego obiegu (np. Czytelnik i NOWA) oraz

wydawnictw emigracyjnych. Prawdopodobnie oficyny przygotowujące się do zaprezentowania swojej działalności wydawniczej starały się o zwiększenie liczby proponowanych tytułów. Potwierdzeniem tego przypuszczenia jest – jak mi się wydaje – osiągnięcie najwyższej ilościowo produkcji książkowej przez Aneks właśnie w roku 1989, czyli w momencie załamania tejże produkcji w wypadku innych wydawnictw na emigracji. Aneks z wyprzedzeniem zareagował na powstanie koniunktury wydawniczej i zmieniające się w Polsce warunki polityczno-ekonomiczne. Podobną elastyczność wykazała również Polonia (9 pozycji książkowych w 1989 r., czyli najwięcej po roku 1985) oraz PKF – 10 pozycji książkowych w 1989 r. Wydawnictwa te zabiegały – jak sądzę – o zaprezentowanie w kraju jak najbogatszej oferty tytułów i tym zapewne w dużej mierze tłumaczy się widoczny na wykresach wzrost ilości wydanych w tym roku książek przez wymienione wyżej oficyny.

Rok 1990 – jako początek ostatniej fazy – przynosi spadek produkcji do najniższego w całym dziesięcioleciu poziomu dwóch wydanych książek, co jest charakterystyczne dla wszystkich polskich wydawnictw emigracyjnych. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest, jak wspomniałam wyżej, możliwość drukowania w Polsce.

Polonia nie osiąga tak wysokiej liczbowo produkcji książkowej jak np.: IL, OPiM, Veritas czy PFK, jednak wartość literacka jak i strona edytorska (niezwykle estetyczne wydania wzbogacone fotografiami powielanymi na papierze kredowym i dobrymi ilustracjami) wydanych pozycji sprawia, iż Polonia należy do czołówki polskich wydawnictw na emigracji.

Niewątpliwie duże znaczenie ma doświadczenie dyrektora Polonii w zakresie sztuki użytkowej, gdyż będąc z wykształcenia architektem zajmował się przez kilka lat projektowaniem wnętrz. Prowadząc dom wydawniczy wykorzystał Chodakowski doświadczenie wprawdzie zdobyte w mało zbliżonym do obecnej profesji zawodzie, ale – jak się okazuje – przydatne również wydawcy. Z umiejętności Jana Chodakowskiego korzysta nie tylko Polonia, lecz także Puls, złączony niejako unią personalną z Polonią poprzez osobę dyrektora. Niemniej są to dwa odrębne wydawnictwa o różniących się profilach.